दीपनत्वञ्च ॥ अस्य पक्वफलगुणाः । मधुरत्वम् । गुरुत्वम् । कटुत्वम् । तिक्तत्वम् । कषायत्वम् । उष्णत्वम् । संग्राहित्वम् । त्रिदोषनाशित्वञ्च । इति राजनिर्घण्टः ॥ * ॥ अपि च ।

"श्रीफलस्तुवरस्तिक्तो ग्राही रूक्षोऽग्निपित्तकृत् ।
बालः श्लेष्महरो बल्यो लघुरुष्णश्च पाचनः ॥"
इति भावप्रकाशः ॥ * ॥

किञ्च ।

"विल्वं बालं कषायोष्णं पाचनं वह्निदीपनम् ।
संग्राहि तिक्तकटुकं तीक्ष्णं वातकफापहम् ।
पक्वं सुगन्धि मधुरं दुर्ज्जरं ग्राहि दोषलम् ॥
फलेषु परिपक्वेषु यो गुणः समुदाहृतः ।
विल्वादन्यत्र स ज्ञेयो विल्वमामं गुणोत्तरम् ॥
कफवातामपित्तघ्नी ग्राहिणी विल्वपेषिका ॥"
इति राजवल्लभः ॥

अन्यच्च ।

"काञ्जिके संस्थितं विल्वमग्निसन्दीपनं परम् ॥"
इति वैद्यकम् ॥ * ॥

विल्वोत्पन्नादिर्यथा,—

"विल्वादिपालनं कुर्य्यात् शुभं भयदमन्यथा ।
श्रीवृक्षान् रोपयेत् पञ्च यदि स्वर्गान्न हीयते ॥
भृगो लक्ष्मीश्च या धेनुर्गोरूपा सा गता मह्यीम् ।
तद्गोमयभवो विल्वः श्रीश्च तस्मादजायत ॥
निराकृतिं पतिं दृष्ट्वा क्रोधेन महता ततः ।
शप्ता सा उमया देवी सर्व्वभोग्या भवाधमे ॥
ततः संप्रगता भाना मामेवं भवतु प्रिये ।
प्रियत्वं सर्व्वलोकेषु सुरासुरनमस्कृता ॥
माता त्वं सर्व्वलोकानामबलानां विशेषतः ।
एवमात्मवशां कृत्वा शापमोक्षमयाचत ॥
वरं ददौ च सा कामं शापमोक्षप्रदं नृप ।
क्षीराब्धौ त्वं भृगाङ्केन सह गोभिर्धनेन च ॥
वसस्व मथने यावत् ततो विष्णुमवाप्स्यसि ।
पतिं त्वं सर्व्वलोकानां पूज्यं श्रेष्ठं महाबलम् ॥
तस्य वक्षःस्थिता भद्रे दुष्टा त्वं विचरिष्यसि ।
लोकभोग्या च भूतित्वादन्यत्रेषु नृपेषु च ॥
न जातिरूपशौर्य्यादि न वेश्म न शुभा मतिः ।
भविष्यति यदा चेह चञ्चला जलबिन्दुवत् ॥
विल्ववृक्षः प्रियः शम्भोस्तव योनिर्भविष्यति ।
सर्व्वपुष्पोत्तमश्रेष्ठो देवाहारो मनोरमः ॥ * ॥
अच्छेद्यः सर्व्वलोकानां छेदान्नाशः सदा नृणाम् ।
ये च पापा दुराचाराः श्रीतरोश्छेदकारिणः ।
ते त्वधोऽधःशिरसो पात्यन्ते ब्रह्मणे दिनम् ॥
सुदुःखिता भविष्यन्ति नरा दुष्कुलिनः सदा ।
तत्र देशे भयं नित्यं चिरं राजा न जीवति ।
न च द्रव्यपतिः कश्चिद्विल्ववृक्षस्य छेदकः ॥
क्रियते यत्र विच्छेदः सपुष्पफलिनस्तरोः ।
अनावृष्टिभयं घोरं तस्मिन् देशे प्रजायते ॥"
इति वह्निपुराणे वामनप्रादुर्भावनामाध्यायः ॥ *

मतान्तरे तस्योत्पत्तिर्यथा,—

शिव उवाच ।

"मातः समुद्रतनये मा मा च्छिन्धि स्तनं परम् ।
यस्ते च्छिन्नस्तनो वामो जायतां पुनरेव सः ।
ज्ञाता ते परमा भक्तिः पूर्णस्तेन मनोरथः ॥
यश्च च्छिन्नस्तनो दत्तो मल्लिङ्गोपरि ते शुभे ।
सोऽस्तु वृक्षः क्षितौ पुण्यो नाम्ना श्रीफल इत्युत ॥
मूर्त्तिमांस्तव वै भक्तिर्वृक्षः श्रीफलनामकः ।
तत्कोर्त्तये क्षितावास्तां यावच्चन्द्रदिवाकरौ ॥
स तरुर्मम वै लक्ष्मि परमः सुप्रियो भवेत् ।
तत्रैवैव मे पूजा भविष्यति न चान्यथा ॥
स्वर्णमुक्ताप्रवालादि पुष्पाण्यन्यानि च ध्रुवम् ।
श्रीफलच्छदलेशस्य कलां नार्हन्ति कोटिकाम् ॥
यथा मे श्रीफलतरुर्यथा गङ्गाजलं मम ।
तथा प्रियतमं लक्ष्मि त्रिपत्रः श्रीफलच्छदः ॥
इत्युक्तः स तथेत्युक्त्वा महेशोऽन्तर्दधे सखि ।
कपालमोचनक्षेत्रे वृक्षः श्रीफलकोर्त्तितः ॥"
इति वृहद्धर्म्मपुराणे १० अध्यायः ॥ * ॥

तस्य गोमयोद्भवत्वं यथा,—

"यज्ञानां चेह संभूत्यै यथा हरिहरस्य च ।
गोमयो रोचना क्षीरं मूत्रं दधि घृतं गवाम् ॥
षड्ङ्गानि पवित्राणि तथा सिद्धिकराणि च ।
उत्थितो विल्ववृक्षस्तु गोमयान्मुनिसत्तम ।
तत्रासौ वसते लक्ष्मीः श्रीवृक्षस्तेन चोच्यते ॥"
इति वह्निपुराणे वैष्णवधर्म्मे शुद्धिव्रतनामाध्यायः ॥ * ॥

देव्युवाच ।

"वैशाखशुक्लपक्षस्य तृतीयायां सखि त्वयम् ।
जातो वै श्रीफलतरुर्माहात्म्यं तस्य कथ्यते ॥
जाते तु श्रीफलतरौ देवाः सर्व्वे सवासवाः ।
ब्रह्मा नारायणश्चापि देवपत्न्याः समागताः ॥
ददृशुः स्निग्धविटपं त्रिपत्रैर्मृदुलैर्युतम् ।
दीप्यमानं तेजसैव शिवरूपं शिवप्रदम् ॥
प्रणेमुः सिषिचुस्तत्र वासवक्रुः सुखान्विताः ।
तद्रक्षणाय भगवानुवाच विष्णुरव्ययः ॥

विष्णुरुवाच ।

अयं नाम्ना विल्व इति मालूरः श्रीफलस्तथा ।
शाण्डिल्यश्चाथ शैलूषः शिवः पुण्यः शिवप्रियः ॥
देवावासस्तीर्थपदः पापघ्नः कोमलच्छदः ।
जयो विजयनामा च विष्णुस्त्रिनयनो वरः ॥
धूम्राक्षः शुक्लवर्णश्च संयमी शाङ्करेवकः ।
इत्येकविंशतिं नाम्नां दधात्येष तरूत्तमः ॥ * ॥
धनुःशतक्षास्य मूलात् खक्षाग्रात्तीर्थमुच्यते ।
अधो भूमेस्तथा तीर्थमतस्तीर्थत्रयं सखि ॥
ऊर्द्ध्वपत्रं हरो ज्ञेयः पत्रं वामं विधिः स्वयम् ।
अर्द्धं दक्षिणपत्रञ्च त्रिपत्रदलमित्युत ॥
अस्य च्छायाञ्च पत्रञ्च लङ्घयेन्न पदा सुधीः ।
हरते लङ्घनादायुः पदा स्पर्शात् श्रियं हरेत् ॥
पद्मपुष्पसहस्रस्य फलपत्रसमापि च ।
दर्शने प्रणतौ स्पर्शे स्थानसम्मार्ज्जने तथा ।
पूजने चयने दाने क्रमान्मन्त्रानुदीरयेत् ॥
विल्ववृक्षः महाभाग महेशस्य सदा प्रियः ।
शिवदर्शनरूप्योतिः प्रसीदाब्धिसुतास्तन ॥
नर एतेन मन्त्रेण प्रफुल्लाग्रः प्रगे शुभम् ।
प्रपश्येत् स शिवं पश्येत् प्रणमेत्तदनन्तरम् ॥
ॐ नमो विल्वतरवे सदा शङ्कररूपिणे ।
सफलानि ममाङ्गानि कुरुष्व शिवहर्षद ॥
मन्त्रेणानेन मालूरमष्टाङ्गैः प्रणमेत् क्षती ।
स वैष्णवो मतो भक्तः स मे प्रियतरः परः ॥
शिवपूजक मालूर प्रियस्पर्श महातरो ।
स्पृशामि त्वां महापापसञ्चयान् मे प्रणाशय ॥
देवदेववरश्रेष्ठ स्थानन्ते सुमनोहरम् ।
क्रीडन्त्यागत्य विबुधा मार्ज्जये तत् प्रसीद मे ॥
मन्त्रेणानेन विल्वस्य दशहस्तस्थलं नृजेत् ।
सगोमयजलैः प्रातःसमये स तु वैष्णवः ॥
ॐ हुमाय श्रीफलाय नमो दशभिरक्षरैः ।
मन्त्रेण पूजयेद्विल्वं जपेच्छक्तिक्रमात्तथा ॥
पुण्यवृक्ष महाभाग मालूर श्रीफल प्रभो ।
महेशपूजनार्थाय तत्पत्राणि विनोम्यहम् ॥
मन्त्रेणानेन चिनुयाद्विल्वपत्राणि भक्तितः ।
पञ्चान्तदादशीसायं मध्याह्नभिन्नकालतः ॥
शाखाभङ्गो न कर्त्तव्यो नैवारोहेत्तथा तरुम् ।
वरमारुह्य चिनुयान्न शाखाभङ्गनं क्वचित् ॥
खण्डितैश्च शिवः पूज्यः पत्रैरन्यैश्च खण्डितैः ।
षण्मासानन्तरं विल्वपत्रं पर्य्युषितं भवेत् ॥
पूज्या एतेन वै देवाः सूर्य्यलम्बोदरौ विना ।
विल्ववृक्षवनं यत्र सा तु वाराणसी पुरी ॥
पञ्च विल्वद्रुमा यत्र तत्र तिष्ठेत् स्वयं हरिः ।
सप्त विल्वद्रुमा यत्र तत्र दुर्गायुतो हरः ॥
एको विल्वतरुर्यत्र तत्र शम्भुर्भवा सह ।
विल्ववृक्षा यत्र दश तत्र शम्भुर्गणैः सह ॥
एतान्युक्तानि तीर्थानि देवाः सर्व्वे मरुद्गणैः ।
यत्र वाच्यां गृहस्थस्य कोण ईशाननामके ।
जायते श्रीफलतरुर्न तत्र विपदः क्वचित् ॥
पूर्व्वस्यां सुखदः स स्याद्दक्षिणे यमभीतिहा ।
पश्चिमे च प्रजादायी वृक्षो विल्व उदाहृतः ।
श्मशाने च नदीतीरे प्रान्तरे वा वनान्तरे ।
विल्ववृक्षतलं प्रोक्तं सिद्धपीठस्थलं सुधीः ॥
न मध्यप्राङ्गणे वृक्षं स्थापयेत् श्रीफलाख्यकम् ।
दैवाद्यदि प्रजायेत तदा शिववदर्च्चयेत् ॥
चैत्रादिचतुरो मासान् शम्भवे परमात्मने ।
दत्तं स्याद्विल्वपत्रैकं लक्षधेनुसमं सुराः ॥
मध्याह्नकाले ये मर्त्या विल्वं कुर्युः प्रदक्षिणम् ।
ते सुमेरुगिरिवरः कृत एव प्रदक्षिणम् ॥
न च्छिन्द्यात् श्रीफलतरुं न दहेत् काष्ठमेव च ।
विना ब्राह्मणयज्ञार्थं पतितो विल्वविक्रयी ॥
पक्वविल्वसमुद्भूतं यो धत्ते मूर्द्ध्नि मानवः ।
यमाधिकारो नात्र स्यात् कृतः पापोपपातकैः ॥
विल्वपत्रं फलं बीजं भूमौ पतितमीश्वरः ।
स्वयं गृह्णाति शिरसा वैयर्थ्यभयशङ्कितः ॥
चैत्रादिचतुरो मासान् सिञ्चेद्विल्वतरुं क्षती ।
यथा स्निग्धो भवेद्वृक्षस्तथा ततपितरोऽपि च ।
चैत्रादिचतुरो मासान् सदा भ्रमति शङ्करः ।
नवीनविल्वपत्रार्थी भुक्तिमुक्तिप्रदायकः ॥
हरिद्रानगरे यत्र वैद्यनाथो महेश्वरः ।
तत्राद्यो विल्ववृक्षः स्वर्णवृक्ष उदाहृतः ॥